

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕОБЕРЕЖНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ЖИТТЯ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті проаналізовано комплекс проблем теоретичного і практичного характеру, пов'язаних із відповідальністю за необережне позбавлення життя. Зокрема, охарактеризовано історію розвитку, сучасне кримінальне законодавство зарубіжних країн, практику його застосування. Розроблено рекомендації щодо вдосконалення кримінально-правових норм, закріплених у ст. 119 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, вбивство, злочинна самовпевненість, злочинна небалість, покарання.

I. Вступ

Порівняння правових систем різних держав надає додаткову можливість краще пізнати своє національне право. Вважається необхідним і доцільним широко використовувати досвід зарубіжних країн у процесі подальшого вдосконалення кримінального законодавства України.

II. Постановка завдання

Мета статті – охарактеризувати законодавство зарубіжних країн про відповідальність за необережне позбавлення життя; з'ясувати правову природу відповідальності; виявити тенденції та закономірності розвитку кримінального законодавства в цій сфері.

III. Результати

Учені-юристи виділяють декілька правових сімей, серед яких чільне місце посідають континентальна й англосаксонська. До континентальної сім'ї належать правові системи держав континентальної Європи, Латинської Америки, значної частини Африки, Близького Сходу. Вплив цієї правової сім'ї знайшов своє відображення у правових системах Японії, Індонезії, інших держав. Законодавство Великої Британії та США становить англосаксонську правову сім'ю, принципи й основні положення якої розповсюджені в Канаді, Австралії, Новій Зеландії, деяких країнах Африки, Азії й Океанії. Базою цієї правової сім'ї є загальне право. Основними рисами англосаксонської правової сім'ї виступають невисокий рівень кодифікації правових норм, особливе значення процесуальних дій, правотворчість суддів, доктрина прецеденту.

Континентальна й англосаксонська сім'ї розвивалися паралельно, але не ізольовано, що дає підстави зробити висновок про існування тенденції щодо створення єдиної сім'ї західного права.

Усі держави встановлюють абсолютний захист життя людини. Цей принцип закріплено в нормативних актах зазначених держав, як правило, у конституціях. Визначається, що кожен має право на життя та тілесну недоторканність. Життя людини є благом та об'єктом кримінально-правової охорони, у зв'язку із чим злочинні діяння, що посягають на цей об'єкт, у системі Особливої частини кримінальних кодексів об'єднані в самостійні розділи (за виключенням Англії, законодавство якої не кодифіковане).

Основні склади злочину позбавлення життя (murder і manslaughter) розроблені загальним правом Англії. Тільки Закон про вбивство 1957 р. (Homicide Act) шляхом розпоряджень змінив успадковане розмежування обох складів злочину з явною тенденцією обмежити кількість випадків вбивств, що тягнуть смертну кару.

Виділяють три склади позбавлення життя ("murder"):

- 1) умисне вбивство (express malice – явно виражений винний намір);
- 2) свідоме, хоча і не неумисне заподіяння смерті (implied malice – винний намір);
- 3) неумисне і непередбачене позбавлення життя як наслідок іншої кримінально караної дії (constructive malice – винний намір, що конструюється) [8, с. 306].

"Manslaughter" визнається умисним вбивством лише коли виконавець вчинив діяння під впливом серйозної провокації. В інших випадках складом злочину "manslaughter" охоплюються необережні вбивства, зокрема, як наслідок транспортних аварій.

Кримінальним законодавством США реципіювано багато кримінально-правових норм Англії, проте у трактуванні кримінальної відповідальності за необережне вбивство є істотні розбіжності.

Звід законів Сполучених Штатів Америки поряд із тяжким (параграф 1111) виділяє

просте вбивство (manslaughter). Простим вбивством вважається неправомірне позбавлення життя людини без злого умислу. Воно буває двох видів:

1) умисне (voluntary) – вчинене при раптовій сварці або у стані сильного душевного хвилювання;

2) неумисне (involuntary) – при вчиненні незаконної дії, котра не є фелонією, або при вчиненні незаконної дії чи без належної уваги й обережності законної дії, що може призвести до смерті [6, с. 71].

У межах спеціальної морської та територіальної юрисдикції США той, хто винний у вчиненні неумисного простого вбивства, карається штрафом у розмірі до 1000 дол. США або тюремним ув'язненням на строк до трьох років, або застосовуються ці покарання разом.

Щодо відповідальності за законодавством окремих штатів, зазначимо, що Кримінальний кодекс штату Нью-Йорк передбачає відповідальність за необережне вбивство, не лише виділяючи його окремою нормою, а і як кваліфікуючі обставини в інших нормах. Зокрема, параграфи 125.10 і 125.12 передбачають відповідальність за вбивство в результаті злочинної недбалості, а параграфи 125.15 і 125.25 – з необережності, причому в двох останніх випадках передбачене більш суворе покарання.

Кримінальні кодекси деяких штатів США передбачають посилення кримінальної відповідальності за необережне вбивство, якщо під час його вчинення винний перебував під впливом алкогольних або наркотичних речовин. Характерно, що суди США практикують призначення довгострокових покарань у виді позбавлення волі за необережні злочини. Так, у 1996 р. 30-річний мешканець штату Вашингтон був покараний 50 роками тюремного ув'язнення за те, що поїхав на червоне світло і зіштовхнувся з автомобілем, в якому перебували дві жінки, котрі загинули.

Кримінальний кодекс латиноамериканської держави Чилі 1875 р. встановлює караність квазіделіктів (необережних злочинів) тільки в прямо передбачених законом випадках. Наприклад, у нещасних випадках, спричинених у межах міста засобами пересування з механічною або тваринною тягою з наслідком у вигляді смерті пішохода чи заподіянні йому тілесних ушкоджень, до встановлення факту про зворотне передбачається вина водія засобу пересування, якщо нещасний випадок відбувся на перехресті або в межах відстані 10 м від перехрестя, або якщо водій порушив установлені в місті правила, що стосуються швидкості їзди або їзди тією чи іншою стороною проїзної частини (ч. 2 ст. 492 КК). Презумпція винуватості пішохода існує, коли нещасний випадок відбувся в іншому місці проїзної частини (ч. 4 ст. 492 КК) [10, с. 146].

Стосовно законодавства держав, які належать до континентальної системи права,

зазначимо, що, наприклад, Кримінальний кодекс Франції поняття неумисної вини намагається визначити шляхом перерахування можливих варіантів поведінки в книзі другій законодавчої частини Кодексу “Злочини і проступки проти людини”. До цього прийому він, зокрема, вдається при викладі диспозиції неумисного заподіяння смерті (ст. 221-6 КК): “Заподіяння іншій людині смерті з необачності, необережності, неухважності, недбалості або погіршності відносно обов'язку з безпеки чи обережності, визначеному законом або регламентом, утворює неумисне вбивство” [7, с. 153]. Фізична особа, яка винна у цьому злочині, карається тюремним ув'язненням на строк до трьох років і штрафом у розмірі 300 тис. франків. Крім того, призначаються додаткові покарання, серед яких такі: позбавлення або анулювання прав водія на строк не більше ніж 5 років; конфіскація зброї або заборона на строк не більше ніж 5 років зберігати чи носити зброю; позбавлення дозволу на полювання із заборonoю не більше ніж на 5 років добиватися видачі нового дозволу.

Нещодавно у Франції спричинила великий резонанс така справа: 86-річна Марія Бертелот, яка мешкала у містечку Тонне-Шарант, була розірвана п'ятьма стафордширськими бультер'єрами під час прогулянки. Було з'ясовано, що собак, які належали 36-річній Еліан Марсо та її 20-річному сину Антоні, залишили на вулиці без догляду. Властник було звинувачено у неумисному посяганні на життя, а собак – знищено [4, с. 3].

Кримінальний кодекс ФРН 1871 р. зараховує до вбивства позбавлення життя іншої людини шляхом активних дій чи бездіяльності, які було вчинено умисно. Якщо не встановлено наявності у винної особи умислу на позбавлення іншої людини життя, особа нестиме відповідальність за необережне вбивство. Відповідальність за вбивство з необережності встановлюється розділом XVI “Злочинні діяння проти життя”. Статтею 222 КК ФРН передбачено, що особа, яка з необережності позбавляє життя іншу особу, карається позбавленням волі на строк до 5 років або грошовим штрафом [15, с. 132]. Кримінальне законодавство Німеччини належну увагу при необережному вбивстві приділяє встановленню причинного зв'язку між діями винного та смертю потерпілого. Зазначається, що дії не обов'язково повинні бути безпосередньою причиною смерті потерпілого. Втручання до причинності третіх осіб не виключає відповідальності винного за необережне заподіяння смерті.

У 1990 році у зв'язку з об'єднанням Німеччини втратив чинність Кримінальний кодекс Німецької Демократичної Республіки 1968 р., але зазначимо, що в частині встановлення кримінальної відповідальності за необережне позбавлення життя він був більш прогресивним, ніж Кримінальний кодекс ФРН. Так, па-

параграф 114 Кримінального кодексу НДР передбачає відповідальність за кваліфіковане вбивство з необережності: вбивство декількох осіб та випадки, коли необережне вбивство було вчинено внаслідок грубого порушення правил охорони життя та здоров'я людей або якщо винний особливо безвідповідально порушив обов'язки, що випливали з побутових правил. Однак цю загальну норму треба було відрізнити від спеціальних норм – необережного порушення правил охорони здоров'я і праці, яке спричинило смерть (абз. 2 і 3 параграф 193), та порушення правил руху на транспорті, котре спричинило смерть (параграф 196 КК НДР) [3, с. 59].

Кримінальний кодекс Швейцарії 1937 р. виділяє загальну кримінально-правову норму, яка встановлює відповідальність за необережне позбавлення життя (ст. 117 Кримінального кодексу), і ряд спеціальних норм, що передбачають відповідальність за необережні дії, котрі призвели до поставлення в небезпеку життя. До таких спеціальних норм, зокрема, належать: ст. 222 “Необережне вчинення дій, що спричинили підпал”, ч. 2 ст. 227 “Вчинення дій, що спричинили повінь або обвал”, ч. 2 ст. 228 “Пошкодження електричних установок, гідротехнічних і захисних споруд”, ч. 2 ст. 237 “Порушення діяльності громадського транспорту”, ч. 2 ст. 238 “Порушення руху залізничного транспорту”, ч. 2 ст. 239 “Порушення діяльності підприємств, які служать суспільним інтересам”. Необережне позбавлення життя карається тюремним ув'язненням або штрафом [9, с. 482].

Кримінальний кодекс Іспанії 1995 р. не містить не лише загального визначення вини, а й визначення умислу і необережності. Водночас відповідно до сучасних тенденцій у розвитку кримінального законодавства новий іспанський Кримінальний кодекс обмежує випадки встановлення відповідальності за злочини, вчинені з необережності, лише декількома складами, зокрема, таким як “Необережне вбивство” (ст. 142 КК). Ця кримінально-правова норма містить декілька кваліфікаційних ознак, а саме:

1) той, хто з грубої необережності заподіяв смерть іншій людині, карається позбавленням волі на строк від одного до трьох років;

2) якщо необережне вбивство було вчинено з використанням транспортних засобів або вогнепальної зброї, призначається таке саме покарання з позбавленням права керування транспортним засобом або прав на зберігання і носіння зброї на строк від одного до шести років;

3) якщо вбивство було вчинено з необережності, що пов'язана з професійною діяльністю винного, призначається таке саме покарання з позбавленням права займатися цим видом діяльності на строк від трьох до шести років [13, с. 52].

Вважаємо за необхідне зосередити увагу на кримінальному законодавстві ще деяких європейських держав – Швеції, Данії та Нідерландів. Для законодавства зазначених держав характерне лояльне ставлення до осіб, які вчинили необережний злочин, що насамперед виявляється у видах і розмірах покарання.

Найменше карається винна особа за Кримінальним кодексом Данії, параграф 241 якого передбачає, що будь-яка особа, котра через недбалість заподіює смерть іншій особі, підлягає штрафу, простому ув'язненню під варту чи тюремному ув'язненню на строк, що не перевищує 4 місяців, а за наявності обтяжуючих обставин – тюремному ув'язненню на строк до 4 років [12, с. 138].

Стосовно законодавства іншої скандинавської держави – Швеції, зазначимо, що згідно зі ст. 7 КК, особа, яка заподіяла з необережності смерть іншій людині, карається тюремним ув'язненням на строк не більше ніж 2 роки, а якщо злочин є малозначним, то штрафом. За тяжкий злочин призначається тюремне ув'язнення на строк від 6 місяців до 6 років. Якщо ж діяння було вчинено при керуванні транспортним засобом, то при визначенні тяжкості злочину повинно враховуватися, чи перебувала засуджена особа під впливом алкоголю або іншої одурманюючої речовини [16, с. 38].

За заподіяння смерті через недбалість або необережність Кримінальний кодекс Нідерландів передбачає тюремне ув'язнення чи ув'язнення на строк до 9 місяців або штраф четвертої категорії (ст. 397 КК). Згідно зі ст. 23 цього Кодексу, що встановлює штрафи шести категорій, штраф четвертої категорії становить 25 тис. гульденів [11, с. 391].

Кримінальне законодавство азіатських держав має свою специфіку, яка полягає насамперед у сильно вираженій превентивній функції кримінально-правових норм.

Кримінальний кодекс Японії більшу увагу приділяє встановленню відповідальності за умисні злочини. У Загальній частині Кодексу такий підхід до втілення в ньому проблеми вини закладено у ч. 1 ст. 38, де зазначено: “Не є караною дією та, що вчинена за відсутності умислу вчинити злочин; однак це не стосується випадків, коли закон містить спеціальні положення”. В Особливій частині Кримінального кодексу Японії за необхідності розгляду злочинів, які вчинені з необережності, існують спеціальні застереження. Необережне вбивство визначається так: “особа, яка з необережності спричинила смерть людині...” (ст. 210); “особа, яка спричинила смерть або тілесні ушкодження людині через недостатню увагу, що необхідна у зв'язку з обов'язками за характером діяльності...” (ст. 211) [5, с. 29].

Стосовно кримінального законодавства іншої азіатської держави – Китайської Народної Республіки, принагідно зазначимо, що відповідно до ст. 233 Кримінального ко-

дексу неумисні дії, котрі спричинили смерть людини, караються позбавленням волі на строк від 3 до 7 років. Якщо такі дії були вчинені за наявності пом'якшувальних обставин – покарання не може перевищувати 3 років позбавлення волі [14, с. 160].

При аналізі кримінального законодавства країн – учасниць СНД, відзначимо, що нові Кримінальні кодекси мають Російська Федерація, Республіки Білорусь, Казахстан, Азербайджан, Узбекистан, Таджикистан та Грузія. Проаналізуємо законодавство Російської Федерації та Білорусі про відповідальність за необережне позбавлення життя, оскільки історично воно розвивалось ближче до законодавства України, ніж законодавство інших країн.

Кримінальний кодекс РФ 1996 р. у ст. 109 встановлює відповідальність не за вчинення вбивства з необережності, а за заподіяння смерті з необережності (яке може бути виражено у формі легковажності або недбалості). Частина 2 ст. 109 цього Кодексу встановлює підвищену відповідальність за заподіяння смерті з необережності: а) внаслідок неналежного виконання особою своїх професійних обов'язків; б) двом і більше особам. У першому випадку застосування цієї норми може існувати тільки за умови, що вчинене не утворить складу іншого злочину. Зазначимо, що змінено також санкцію аналізованої статті порівняно зі ст. 106 КК РСФСР, зокрема, введено такий новий вид покарання за такий злочин, як обмеження свободи.

Кримінальний кодекс Республіки Білорусь, який набув чинності 01.01.2001 р., також не охоплює поняттям вбивство заподіяння смерті з необережності, встановлює відповідальність за цей злочин із 16-ти років, та наголошує в ст. 57 КК, що розмір покарання у виді позбавлення волі за необережні злочини не може перевищувати семи років [2, с. 140–142]. Відповідно до положень Загальної частини Кримінального кодексу Білорусі, санкція ч. 1 ст. 144 “Заподіяння смерті з необережності” передбачає альтернативні види покарань – виправні роботи на строк до двох років, обмеження волі на строк до трьох років чи позбавлення волі на той самий строк. Злочин, передбачений ч. 2 цієї статті, – заподіяння смерті з необережності двом або більше особам карається обмеженням чи позбавленням волі на строк до п'яти років.

IV. Висновки

Таким чином, аналіз кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за необережне позбавлення життя, дає підстави зробити певні висновки щодо загальних тенденцій розвитку кримінального законодавства деяких зарубіжних держав:

1. Кримінальне законодавство багатьох держав встановлює принцип, відповідно до якого необережні діяння караються лише у випадках, прямо передбачених законом.

2. Кримінальні кодекси всіх держав (за винятком Англії, законодавство якої не є кодифікованим) передбачають відповідальність за необережне позбавлення життя у перших розділах Особливої частини. Це свідчить про те, що життя людини визнається найціннішим об'єктом кримінально-правової охорони.

3. Кримінальне право більшості держав передбачає самостійний склад необережного позбавлення життя іншої людини, причому в ряді держав аналізований злочин названо “необережним вбивством”, у більшості – “необережним позбавленням життя”.

На нашу думку, законодавчі формулювання повинні максимально підкреслювати відмінності між умисними і необережними діями (бездіяльністю), що призводять до позбавлення життя. Такі умисні й необережні діяння принципово відрізняються один від одного за характером і ступенем суспільної небезпеки. У разі зміни назви кримінально-правової заборони – “вбивства через необережність” на “заподіяння смерті з необережності” термінологія закону буде адекватно відображати зміст складу цього злочину.

Існує ще один аргумент на користь зміни назви. Стаття 119 КК України є загальною кримінально-правовою нормою, а ч. 2 ст. 134, ч. 2 ст. 194, ст. 196, ч. 3 ст. 276, ч. 2 і 3 ст. 286 КК України та деякі інші належать до спеціальних норм. Зазначимо, що спеціальні кримінально-правові норми жодного разу не вживають термін “вбивство” щодо необережних злочинів, наслідками яких є смерть людей. Вживаються термінологічні звороти “загибель людей”, “смерть потерпілого”, а не “вбивство”.

Крім того, вперше Кримінальний кодекс України в ст. 115 дає визначення поняття вбивства. Під вбивством розуміється умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Виходячи з такого законодавчого визначення незрозуміло, чому законодавець у ст. 119 КК вживає термін “вбивство”, якщо мова йде про необережний злочин. Не можна визначивши вбивство як умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині в подальшому використовувати цей термін для позначення необережного діяння. Визначення поняття “вбивство” у ч. 1 ст. 115 КК України суперечить правилам законодавчої техніки. На наш погляд, для позначення кожного із цих злочинів доцільно використовувати різні терміни. У такому разі маємо ще один аргумент на користь зміни назви цього злочину.

Про проблеми визначення поняття вбивства через необережність свідчить і один із найбільш типових прикладів судової практики. Так, Центрально-Міський районний суд м. Кривий Ріг, перекаваліфікувавши дії Д. з умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, котрі спричинили смерть потерпілого, на вбивство з необережності, за текстом вказав, що Д. “вчинив умисне вбивство з необережності” [1].

Як ми вже зазначали, кримінальне законодавство зарубіжних держав також використовує термінологічний зворот “необережне позбавлення життя” (у більшості кримінальних кодексів зарубіжних держав) або “заподіяння смерті з необережності” (Кримінальний кодекс Російської Федерації). Ми переконані в тому, що позитивний досвід нормотворчості інших держав має бути врахований у процесі подальшого вдосконалення кримінального законодавства України.

4. Законодавче конструювання норм про відповідальність за необережне позбавлення життя може містити основний і кваліфікований склади злочинів. Кримінальне законодавство деяких держав обмежується встановленням загального складу без урахування випадків заподіяння смерті з професійної необережності. Виділення кваліфікованих складів має важливе значення, оскільки враховується зростаюча роль техніки й інших джерел підвищеної небезпеки як у народному господарстві, так і в побуті.

Слід визнати, що вивчення кримінального законодавства зарубіжних держав, зокрема кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за позбавлення життя з необережності, дає можливість виявити переваги та недоліки кримінального права України, перш за все визначити напрями його подальшого вдосконалення. Вважаємо також, що проаналізовані нами окремі положення чинного законодавства зарубіжних держав являють собою науковий і практичний інтерес у світлі застосування чинного Кримінального кодексу України.

Список використаної літератури

1. Архів Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу. – Справа № 1–7/98.
2. Волженкин Б.В. Новый Уголовный кодекс Республики Беларусь / Б.В. Волженкин // Правоведение. – 2000. – № 6. – С. 140–152.
3. Гельфер М.А. Уголовное право зарубежных социалистических стран. Часть

особенная : учеб. пособ. / М.А. Гельфер. – М. : ВЮЗИ, 1978. – 95 с.

4. Джеджула А. Стая стаффордширских бультерьеров разорвала 86-летнюю старушку / А. Джеджула // Факты и комментарии. – 10 июня 2000 г. – № 105 (0682). – С. 3.
5. Навроцький В.О. Кримінальне законодавство зарубіжних держав: питання Особливої частини / В.О. Навроцький. – Л. : Юридичний факультет ЛДУ ім. І. Франка, 1999. – 56 с.
6. Никифоров Б.С. Современное американское уголовное право / Б.С. Никифоров, Ф.М. Решетников. – М. : Наука, 1990. – 253 с.
7. Новый Уголовный кодекс Франции. – М. : Юридический колледж МГУ, 1993. – 212 с.
8. Полянский Н.Н. Уголовное право и уголовный суд Англии / Н.Н. Полянский. – М. : Юрид. лит., 1969. – С. 306.
9. Современное зарубежное уголовное право : в 3 т. – М. : Госюриздат, 1958. – Т. 2: Финляндия, Швейцария. – 550 с.
10. Современное зарубежное уголовное право : в 3 т. – М. : Госюриздат, 1961. – Т. 3: Чили, Англия, Греция, Австрия. – 759 с.
11. Уголовный кодекс Голландии. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 510 с.
12. Уголовный кодекс Дании. – М. : МГУ им. М.В. Ломоносова, 2001. – 171 с.
13. Уголовный кодекс Испании / под ред. д. ю. н., проф. Н.Ф. Кузнецовой и д. ю. н., проф. Ф.М. Решетникова. – М. : Зерцало, 1998. – 218 с.
14. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 303 с.
15. Уголовный кодекс ФРГ : пер. с нем. – М. : Зерцало, 2000. – 202 с.
16. Уголовный кодекс Швеции. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2013.

Гороховская Е.В. Ответственность за неосторожное лишение жизни: зарубежный опыт

В статье исследуется комплекс проблем теоретического и практического характера, связанных с ответственностью за неосторожное лишение жизни. В частности, характеризуется история развития, современное законодательство зарубежных стран, практика его применения. Разрабатываются рекомендации по совершенствованию уголовно-правовых норм, закрепленных в ст. 119 Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: уголовное право, уголовная ответственность, преступная самонадеянность, преступная небрежность, наказание.

Gorokhovska O. Responcibility for homicide by miasdventure: foreign experience

The article investigates a number of theoretical and practical problems aimed at the establishment of the homicide by misadventure. Particularly, the history of development, modern criminal legislation of foreign countries, practice of its application is characterized. The objective and subjective attributes of homicide by misadventure are analyzed. The work possesses a number recommendations aimed at the improvement of the Ukrainian Criminal Legislation as to the rules of criminal law fixed in a clause 119 Criminal code of Ukraine.

Key words: criminal law, criminal responcibility, homicide, self-confidence, negligence, punishment.